

ΕΘΝΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΙΑ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ

Υπάρχει μία νομοτέλεια στην ιστορία των εθνών και του εθνικισμού. Κάθε έθνος περνάει από μία διαδικασία που μπορεί να οριστεί με τον πιο περιεκτικό τρόπο ως «εθνική ολοκλήρωση». Περιλαμβάνει συνήθως την απελευθέρωσή του από «ξένο» ζυγό και την ενοποίησή του στο πλαίσιο ενός ανεξάρτητου εθνικού κράτους.

Για τους Νεοέλληνες, η διαδικασία αυτή ξεκίνησε το 1821. Είναι κοινότοπο να καταδικάζουμε τη διχόνοια και τις εμφύλιες συγκρούσεις που σημάδεψαν τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας και σχεδόν προκάλεσαν την αποτυχία του. Υπάρχει μάλιστα η τάση να τις αποδίδουμε σε κάποια προαιώνια τάχα πολιτισμικά ή και βιολογικά χαρακτηριστικά ειδικά των Ελλήνων. Η τάση αυτή προσφέρει ουσιαστικά ένα άλλοθι. Εμποδίζει την εκάστοτε ακριβή διάγνωση αλλά και τη θεραπεία.

Όπως κάνω από τρεις και πλέον δεκαετίες με τα γραπτά μου και τη διδασκαλία μου, θα ήθελα και μ' αυτή την ευκαιρία να αντικρούσω τέτοια στερεότυπα – μολονότι γνωρίζω ότι πρόκειται για σισύφειο έργο.

*

Κατά κανόνα, το ιστορικό αίτημα της εθνικής ολοκλήρωσης και ειδικότερα της δημιουργίας εθνικού κράτους προϋποθέτει και υποδηλώνει κάποια εθνική ομοφωνία μόνο σ' ένα πολύ γενικό και αφηρημένο επίπεδο. Πρακτικά και συγκεκριμένα, η πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση συνεπάγεται αναπόφευκτα διαμάχη και σύγκρουση – σύγκρουση ιδεών, σύγκρουση συμφερόντων. Γιατί θέτει αναγκαστικά και πιεστικά το ζήτημα: με ποια μορφή και με ποια στρατηγική, δηλαδή σε τελευταία ανάλυση από ποιον ιστορικό φορέα θα αναληφθεί και θα ελεγχθεί η πορεία αυτή – σε όφελος των δικών του ιδιαίτερων συμφερόντων. Προκύπτουν έτσι ταξικοί ή γενικότερα κοινωνικοί ανταγωνισμοί, που νομοτελειακά οξύνονται καθώς η πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση απαιτεί τη συντριβή των κάθε λογής αντιστάσεων «δια πυρός και σιδήρου».

Όμοια με κεφαλή Ιανού, η άλλη όψη της εθνικής ολοκλήρωσης είναι μοιραία η εμφύλια σύγκρουση μεταξύ ομοεθνών. Ακριβώς από την έκβαση αυτής της εμφύλιας αναμέτρησης εξαρτάται η συγκεκριμένη μορφή ολοκλήρωσης και προπαντός κράτους που θα προκύψει τελικά και τελεσίδικα.

*

Τα πιο εύγλωττα παραδείγματα από την παγκόσμια και ιδίως την ευρωπαϊκή ιστορία αρκούν για να πιστοποιήσουν τη νομοτέλεια που περιέγραψα.

Στην πολυσυζητημένη περίπτωση της Ιταλίας, η διαμόρφωση του εθνικού κράτους κρίθηκε οριστικά από τη στιγμή που την έθεσε υπό τον έλεγχό του το Πεδεμόντιο (το λεγόμενο τότε Βασίλειο της Σαρδηνίας) και γενικότερα οι δυνάμεις που εκπροσωπούσε ο Καβούρ – και όχι εκείνες που εκπροσωπούσε ο Γκαριμπάλντι.

Η γερμανική περίπτωση παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα ότι περιλαμβάνει δύο εντελώς ξεχωριστές ιστορικές φάσεις. Το γερμανικό έθνος και κράτος σφράγισε ανεξίτηλα η επικράτηση του Μπίσμαρκ και της Πρωσίας στον αγώνα για την εθνική ενοποίηση στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Πιο πρόσφατα, το σημερινό γερμανικό έθνος και κράτος σφράγισε καθοριστικά η επικράτηση της Δυτικής Γερμανίας στη διαδικασία επανένωσης με την Ανατολική.

Δύο ξεχωριστές φάσεις περιλαμβάνει και η εμβληματική αμερικανική περίπτωση. Τον καιρό της Αμερικανικής Επανάστασης, από την οποία προέκυψαν οι Ηνωμένες Πολιτείες ως νέο έθνος, έγινε και εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των επαναστατών και όσων αποίκων έμειναν πιστοί στον Βρετανό βασιλέα. Αρκετοί μάλιστα από αυτούς υποχρεώθηκαν να μεταναστεύσουν στον Καναδά. Αλλά οριστικά και αμετάκλητα το αμερικανικό έθνος συγκροτήθηκε μόνο μέσα από τον Εμφύλιο Πόλεμο του 1861-65, που απέτρεψε τη διάσπαση και διάλυσή του. Τίτλος της σχετικής επικής ταινίας που γύρισε το 1915 ο D. W. Griffith είναι, ακριβώς, *Η Γέννηση ενός Έθνους*. Δεν χρειάζεται να εξηγήσω το αυτονόητο: ότι η επικράτηση των Βορείων στάθηκε καθοριστική από κάθε άποψη – πολιτική, οικονομική, κοινωνική και γενικότερα πολιτισμική.

Αν η αμερικανική περίπτωση παραμένει εμβληματική και πασίγνωστη, παρόμοια υπήρξε και η λιγότερο γνωστή περίπτωση της Ελβετίας. Ναι, πέρασε και η Ελβετία το 1847 ανάλογη κρίση εθνικής ολοκλήρωσης, με κανονικό εμφύλιο πόλεμο – μολονότι στα δικά της μέτρα, δηλαδή μικρής έκτασης και διάρκειας. Αποτέλεσμά του ήταν η συντριβή της δυνητικά χωριστικής ιδιαίτερης συμμαχίας (Sonderbund) που είχαν συγκροτήσει επτά καθολικά καντόνια και η αμετάκλητη πλέον εμπέδωση της εθνικής υπόστασης με τη δημιουργία ομοσπονδιακού κράτους χάρη στο σύνταγμα του 1848.

Πριν αφήσω τα ξένα παραδείγματα, δεν μπορώ να μην επικαλεστώ και την περίπτωση της Ιρλανδίας. Όχι μόνο επειδή είναι σχετικά πρόσφατη, αλλά και επειδή

βρίσκεται παράδοξα στην επικαιρότητα, καθώς δημιουργεί το πιο δυσεπίλυτο πρόβλημα στις τωρινές διαπραγματεύσεις Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ηνωμένου Βασιλείου για το λεγόμενο Brexit. Η εθνική ολοκλήρωση των Ιρλανδών έμεινε κολοβή και ημιτελής από τη στιγμή που το νησί τους διχοτομήθηκε και το βορειοανατολικό τμήμα του διατηρήθηκε από το Ηνωμένο Βασίλειο. Μολονότι μειοψηφία, όσοι αρνήθηκαν τότε αυτόν τον ακρωτηριασμό έστρεψαν αμέσως τα όπλα εναντίον των πρώην συναγωνιστών τους που τον αποδέχθηκαν. Έγινε έτσι το 1922-23 εμφύλιος πόλεμος αγριότερος και αιματηρότερος από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα που είχε μόλις προηγηθεί, εναντίον των Βρετανών. Μία ακόμη πιο μικρή μειοψηφία συνέχιζε μέχρι πρόσφατα τον εμφύλιο πόλεμο στη Βόρειο Ιρλανδία. Η ειρήνευση εκεί κινδυνεύει τώρα από τις συνέπειες του Brexit.

*

Και στην ελληνική περίπτωση, λοιπόν, από την πρώτη στιγμή υπήρξαν διαμάχες και συγκρούσεις γύρω από το συγκεκριμένο περιεχόμενο και τη στρατηγική του ελληνικού εθνικισμού. Μετά την έναρξη του Αγώνα της Ανεξαρτησίας το 1821, οι διαμάχες αυτές ήταν φυσικό να οξυνθούν και να κλιμακωθούν. Οδήγησαν μάλιστα σε δύο διαδοχικούς εμφυλίους πολέμους, το 1823-24. Ένας τρίτος, ακόμη αγριότερος, ξέσπασε το 1832, μετά τη δολοφονία του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια.

Για να εξηγήσουμε τις εμφύλιες αυτές συγκρούσεις, δεν αρκούν βέβαια υπαρκτοί αλλά τυχαίοι προσωπικοί παράγοντες, όπως φιλοδοξίες, αντιζηλίες, φιλίες, έχθρες, κουμπαριές, εκδικήσεις κ.ο.κ. μεταξύ προεστών και οπλαρχηγών ως ατόμων. Πέρα και πάνω από όλα αυτά, υπήρχε η ολοφάνερη και επείγουσα ανάγκη να συντονίσει τον Αγώνα μία καινοφανής, αλλά νομιμοποιημένη και ισχυρή κεντρική εξουσία, υποτάσσοντας ή και συντρίβοντας την αντίσταση των κάθε λογής τοπικών εξουσιών. Συναφής ήταν η εξίσου αντικειμενική και επιτακτική ανάγκη να υποταχθούν ειδικά οι οπλαρχηγοί στην πολιτική εξουσία και να μετεξελιχθούν ή και να παραμεριστούν, αργά ή γρήγορα, από τακτικό στρατό ευρωπαϊκών προδιαγραφών.

Από τα δεδομένα αυτά – και όχι από κάποια προαιώνια χαρακτηριστικά ειδικά των Ελλήνων – προέκυψαν νομοτελειακά η αντιπαράθεση μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών, ο ανταγωνισμός και η εχθρότητα μεταξύ Πελοποννήσου, Ρούμελης, Ύδρας, Σπετσών.

Πέρα από τις συγκρούσεις μεταξύ ομάδων και περιοχών της ίδιας της επαναστατημένης Ελλάδας, προέκυψε μία ακόμη οξεία αντίθεση ανάμεσα στους «αυτόχθονες» των περιοχών αυτών και τους «ετερόχθονες» Έλληνες, που

προέρχονταν από άλλα μέρη. Όσοι είχαν τη μόρφωση και τα προσόντα για να επανδρώσουν έναν κρατικό μηχανισμό στο ξεκίνημά του ήσαν – σχεδόν αποκλειστικά – «ετερόχθονες». Σε κανένα άλλο ζήτημα δεν γίνεται τόσο φανερή η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ ομοεθνών, που οδηγεί στην ευθεία άρνηση της ισότιμης συμμετοχής όλων στο έθνος και προπαντός στο κράτος του – το εθνικό κράτος.

Ευθύς εξαρχής οι «ετερόχθονες» στοχοποιήθηκαν και καταγγέλλθηκαν ότι ήρθαν να υφαρπάσουν τις δημόσιες θέσεις από τους αγωνιστές και τα παιδιά τους. Τελικά, μία ανεξέλεγκτη, καθαρά λαϊκιστική εξέγερση των «αυτοχθόνων» στη Συντακτική Συνέλευση του 1844 δεν κατάφερε να αποκλείσει γενικά τους «ετερόχθονες», πέτυχε όμως να απολυθούν από τις θέσεις τους πολλοί που είχαν έρθει μετά το 1827.

Η αντιπαράθεση «αυτοχθόνων» και «ετεροχθόνων» παραπέμπει σε μία γενικότερη διαίρεση του ελληνικού έθνους μεταξύ του παραδοσιακού κόσμου και των λίγων μορφωμένων οπαδών και φορέων του εξευρωπαϊσμού. Την αντιπαράθεση αυτή αναλύει με απaráμιλλη οξυδέρκεια στον γραμματέα του Νικόλαο Δραγούμη ο Ιωάννης Κωλέττης το 1844, μόλις έγινε πρωθυπουργός ανατρέποντας τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο:

Ο Μαυροκορδάτος εξέλαβε την Ελλάδα Ευρώπην και απόδειξις η σύνταξις του υπουργείου του [δηλ. της κυβέρνησής του]... Είδες πώς συνέταξε αυτό. Έστρεψε το βλέμμα περί την αίθουσαν αυτού [δηλ. το σαλόνι του] και, ιδών ανθρώπους φορούντας βελάδας, ομιλούντας αγγλικά και γαλλικά, είπεν· «Ιδού το ελληνικόν έθνος και κατ' αυτό γεννηθήτω το υπουργείον μου».

Πλην, αγαπητέ, το ελληνικόν έθνος δεν είναι το συνεργόμενον εις την αίθουσαν του Μαυροκορδάτου, αλλά το συνεργόμενον εις την του Κωλέττου· το ελληνικόν έθνος ούτε βελάδας φορεί ούτε γαλλικά ή αγγλικά ομιλεί· φορεί φουστανέλλας, ομιλεί ενίοτε και αλβανικά και κουτσοβλάχικα και σώζει [δηλ. διατηρεί] τα ήθη της τυραννίας [δηλ. της Τουρκοκρατίας], τα οποία δεν θα εξαλειφώσι δια μιας· διότι, όσον και αν φωνάζωσιν οι λογιώτατοι, τα έθνη δεν αυτοσχεδιάζονται. Εκ τούτου λοιπόν του έθνους, εκ του έθνους της αιθούσης μου, έπρεπε να λάβη υπουργούς.

Επιπλέον, ο Κωλέττης παρατηρεί γλευστικά: *Εσείς οι ετερόχθονες λογιώτατοι... εβγάλετε τα μάτια σας με τας ιδίας σας χείρας*. Βγάλατε τα μάτια σας με τα ίδια σας τα χέρια... Πράγματι, αξιώνοντας και καθιερώνοντας από πολύ νωρίς ουσιαστικά καθολική ψηφοφορία (του ανδρικού πληθυσμού), οι μορφωμένοι οπαδοί και φορείς του εξευρωπαϊσμού όρθωσαν μονομιάς οι ίδιοι το πιο ανυπέρβλητο εμπόδιο για τη δική τους επικράτηση: μία λαϊκή πλειοψηφία κατά κανόνα εχθρική.

*

Μολονότι παρεξηγημένη και δαιμονοποιημένη, ακόμη πιο διαφωτιστική για το θέμα μου είναι η συγκρότηση και η επιβίωση για τριάντα σχεδόν χρόνια των τριών κομμάτων που ονομάστηκαν «ρωσικό», «γαλλικό» και «αγγλικό». Τα αναφέρω κατά χρονολογική σειρά εμφάνισης, αλλά και κατά τάξη μεγέθους: «ρωσικό», «γαλλικό», «αγγλικό».

Ήσαν τάχα τεχνητά δημιουργήματα των ξένων, όπως πιστεύεται; Βρήκαν τάχα οι ξένοι πρόθυμους «πράκτορες» μεταξύ των επιφανών Ελλήνων; Κατάκτησαν λοιπόν όλοι οι αγωνιστές όργανα των ξένων; Γιατί όλοι σχεδόν συμμετείχαν – είτε διαρκώς, είτε κατά περιόδους – στα λεγόμενα «ξενικά» κόμματα. Ακόμη και ο Ιωάννης Μακρυγιάννης, που πέτυχε χάρη στο υπέροχο αφήγημά του να αγιοποιηθεί ως αγνή και αναμάρτητη μορφή. Ωστόσο, ο Μαυροκορδάτος και ο Κωλέττης είναι εκείνοι που έχουν δαιμονοποιηθεί – περισσότερο ο πρώτος και λιγότερο ο δεύτερος – ως αρχηγοί του «αγγλικού» και του «γαλλικού» κόμματος, αντίστοιχα. Ο Καποδίστριας και ο Κολοκοτρώνης σπάνια αναγνωρίζονται και ουδέποτε καταγγέλλονται ως οι διαδοχικοί αρχηγοί του «ρωσικού» κόμματος (που ονομάστηκε και «καποδιστριακό»). Αντίθετα, στη συλλογική μνήμη επιζούν ως άμεμπτοι ήρωες, ο δε Καποδίστριας και ως καθαγιασμένος από την αποτρόπαιη δολοφονία του.

Η γένεση των τριών «ξενικών» κομμάτων όχι μόνο δεν υπήρξε «τεχνητή», αλλά και πήγασε φυσιολογικά από το ζήτημα της εθνικής ολοκλήρωσης. Κόμματα προέκυψαν σε αντιστοιχία μόνο με τις τρεις «Προστάτιδες» Δυνάμεις, εκείνες δηλαδή που σταδιακά ευνόησαν και τελικά επέβαλαν τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Δεν έγινε το ίδιο με τις Μεγάλες Δυνάμεις που ήσαν εχθρικές ή αδιάφορες. Δεν υπήρξε ούτε «αυστριακό» ούτε «πρωσικό» κόμμα.

Όπως έλεγα στην αρχή, η πορεία προς την εθνική ολοκλήρωση θέτει υποχρεωτικά το ζήτημα: με ποια μορφή και με ποια στρατηγική, δηλαδή σε

τελευταία ανάλυση από ποιον ιστορικό φορέα θα αναληφθεί και θα ελεγχθεί η πορεία αυτή – σε όφελος των δικών του ιδιαίτερων συμφερόντων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, «με ποια στρατηγική» σημαίνει και «με ποια Προστάτιδα Δύναμη».

Το καθένα από τα λεγόμενα «ξενικά» κόμματα ταυτιζόταν με εκείνη την Προστάτιδα Δύναμη που θεωρούσε πιο κατάλληλη να προωθήσει την εθνική ολοκλήρωση των Ελλήνων με την εξωτερική της πολιτική. Ταυτόχρονα, όμως, η Δύναμη αυτή θα επηρέαζε καθοριστικά την εσωτερική πολιτική και κοινωνική διαμόρφωση του νέου κράτους σύμφωνα με τα δικά της πρότυπα, που γοήτευαν και συνέφεραν ειδικά τους οπαδούς της στην Ελλάδα.

Αυτό γίνεται περισσότερο φανερό στην περίπτωση του «ρωσικού» κόμματος, στο οποίο ανήκε η συντριπτική πλειονότητα των κληρικών και ιδίως των μοναχών. Η Ελλάδα που οραματιζόνταν δεν θα είχε μόνο Ορθόδοξο ηγεμόνα. Δεν θα είχε μόνο προνομιακή σχέση με την Ορθόδοξη Ρωσία. Θα είχε επίσης μία Εκκλησία παντοδύναμη, πάμπλουτη και κυρίαρχη στην κοινωνική ζωή, τόσο πνευματικά όσο και οικονομικά, αφού θα παρέμενε στο διηνεκές ο μεγαλύτερος γαιοκτήμονας.

Στην περίπτωση του «γαλλικού» κόμματος, οι άεργοι και παραγκωνισμένοι αγωνιστές που αποτελούσαν τη χαρακτηριστική κοινωνική του βάση εύλογα προσδοκούσαν ότι θα έβρισκαν ξανά επωφελή απασχόληση στο πλαίσιο των αλτρωτικών εξορμήσεων που φάνηκε κατά καιρούς να ευνοεί η Γαλλία.

Τέλος, το όραμα του «αγγλικού» κόμματος για εσωτερική ανάπτυξη και οικοδόμηση φιλελεύθερου ευρωπαϊκού κράτους όχι μόνο είχε τη βρετανική υποστήριξη, αλλά και ταίριαζε στα συμφέροντα των χαρακτηριστικότερων οπαδών του κόμματος. Συμφέροντα εμπορικά και ναυτιλιακά, αλλά και προσδοκίες της πλειονότητας των δυτικοσπουδαγμένων και εξευρωπαϊσμένων Ελλήνων, που φυσιολογικά θα πρωταγωνιστούσαν στην υλοποίηση του οράματος αυτού.

*

Από την εποχή των λεγόμενων «ξενικών» κομμάτων κληροδοτήθηκε στις επόμενες δεκαετίες ένα στρατηγικό δίλημμα καθοριστικής σημασίας για την παραπέρα πορεία της εθνικής ολοκλήρωσης.

Για τον Κωλέττη και το «γαλλικό» κόμμα, πρώτη προτεραιότητα είχε η άμεση εφαρμογή του αλτρωτικού προγράμματος που ονομάστηκε από τον ίδιο «Μεγάλη Ιδέα» – έστω με ένοπλα σώματα ατάκτων. Θεωρούσαν την εδαφική

επέκταση αναγκαία προϋπόθεση του εξευρωπαϊσμού και της ανάπτυξης, αφού το μικρό ελεύθερο βασίλειο τούς φαινόταν μη βιώσιμο και πάντως ανεπαρκές για τέτοιες προοπτικές.

Ακριβώς αντίστροφες ήσαν οι προτεραιότητες για τον Μαυροκορδάτο και το «αγγλικό» κόμμα. Η εσωτερική ανάπτυξη και η οικοδόμηση σύγχρονου κράτους, με τις ανάλογες ένοπλες δυνάμεις, αποτελούσαν γι' αυτούς τις αναγκαίες προϋποθέσεις για εδαφική επέκταση, όποτε θα παρουσιαζόταν κατάλληλη ευκαιρία (δηλαδή στην πράξη με βρετανική υποστήριξη).

Πόσο κράτησε αυτό το στρατηγικό δίλημμα; Μας το λέει ο ιστορικός Γεώργιος Ασπρέας, σύμφωνα με τον οποίο την πολιτική του Μαυροκορδάτου ακολούθησαν ο ανεψιός του Χαρίλαος Τρικούπης και ύστερα ο διάδοχος του Τρικούπη Γεώργιος Θεοτόκης. Την πολιτική του Κωλέττη ακολούθησαν ο Δημήτριος Βούλγαρης, ο Επαμεινώνδας Δεληγιώργης, ο Θρασύβουλος Ζαΐμης, ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης...

Μόνο με τον Ελευθέριο Βενιζέλο ξεπεράστηκε επιτέλους το μακροχρόνιο δίλημμα, χάρη και στην εγκατάλειψη από τη βρετανική πολιτική του δόγματος της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μπόρεσε έτσι ο Βενιζέλος να πετύχει μία πρωτοφανή και ανεπανάληπτη σύνθεση: να συνδυάσει ταυτόχρονα εξευρωπαϊσμό και αλυτρωτισμό, αλυτρωτισμό και αγγλόφιλη πολιτική. Δεν έπαψε όμως ούτε τότε να αποτελεί η εθνική ολοκλήρωση πεδίο εμφύλιας σύγκρουσης.